

ПАДЫХОДЫ ДА ФАРМІРАВАННЯ СПЕЦЫЯЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ Ў СЕРЫІ “БЕЛАРУСКАЯ НАВУКОВАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ” (1922–1930)

Працэс фарміравання спецыяльнай лексікі беларускай мовы ў 20–30-ыя гады ХХ ст. быў аб’ектам даследавання многіх даследчыкаў. Так, выяўленню асаблівасцей і заканамернасцей развіцця тэрміналогіі беларускай мовы гэтага часу прысвяцілі свае навуковыя працы Красней В.П., Антанюк Л.А., Плотнікаў Б.А., Яновіч А.І. і інш. Як сцвярджаецца навукоўцамі, пры распрацоўцы тэрміналогіі беларускай мовы на пачатковым этапе ўзнікае “праблема недахопу ўласналексічных сродкаў, што накіроўвала складальнікаў беларускай навукавай тэрміналогіі да запазычвання тэрмінаў з іншых моў” [20, с.78]. Паколькі падыходы і прынцыпы стварэння спецыяльнай лексікі ў слоўніках серыі “Беларуская навуковая тэрміналогія” (1922–1930) сістэмна не высвятляліся, то правядзенне даследавання ў дадзеным кірунку можна лічыць актуальным.

Для забеспячэння аб’ектыўнасці вывучэння пытання звернемся да зыходных крыніц, а менавіта прадмоў і ўступных артыкулаў да зборнікаў серыі “Беларуская навуковая тэрміналогія” (1922–1930), у якіх складальнікамі вызначаюцца асноўныя крытэрыі працы над тым ці іншым выпускам.

Перад навукоўцамі, якія займаліся складаннем слоўнікаў, была пастаўлена задача максімальна выкарыстоўваць рэсурсы роднай мовы. Менавіта гэта тэндэнцыя праяўляецца амаль ў кожным выпуску, напрыклад, пры ўкладанні слоўніка па батаніцы (БНТ, 1924) адзначаецца: “Выпускаючы гэты сшытак тэрміналогіі ў свет, мусім адзначыць яе проэктовы характар. Беларуская мова мае дужа багаты запас ботанічных назваў і тэрмінаў, якія толькі часткова выяўлены; на грунце гэтага выяўленага народнага матэр’ялу і пабудавана і наша тэрміналогія...” [9, с. 4]. Напрыклад, у дадзеным тэрміналагічным слоўніку прадстаўлены адзінкі, якія з разраду агульнаўжывальных, страціўшы сваё бытавое значэнне, перайшлі ў сістэму спецыяльнай лексікі: *боб, бялок, ланцуг, сцябло* і г.д. Так, народная жывая гаворка стала падмуркам для стварэння батанічнай тэрміналогіі.

Аўтары слоўніка “Беларуская тэрміналогія элементарнай матэматыкі” (1922) пры складанні свайго выпуску ў аснову працы паклалі як прынцып выкарыстання жывой народнай гаворкі, так і словатворчасць. Да стварэння новых словаформ складальнікі зборніка звярталіся пры адсутнасці ў дастатковай колькасці абстрактных паняццяў у роднай мове. Імі адзначаецца: “нэалогізмы ўтвараліся выключна на аснове існуючых у жывой мове слоў, згодна з унутраным сэнсам данага тэрміну і з законамі беларускай мовы” [6, с. 11]. Пры адсутнасці дадзеных варыянтаў стварэння тэрміна аўтары звярталіся да запазычаных тэрмінаў. У якасці кампраміса ў некаторых выпадках прымалася два тэрміны: запазычанне і беларускамоўны неалагізм, напрыклад, *аксіома* і *пэўнік*, *дыскрымінант* і *адрознік*, *сіметрыя* і *суразмернасць*. Такога ж пункта погляду прытрымліваліся і аўтары слоўнікаў “Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва” (1923), “Тэрміналогія логікі і псіхалогіі” (1923), “Музычныя тэрміны” (1926), “Тэрміналогія права” (1926), “Слоўнік лясных тэрмінаў” (1926), “Слоўнік прыродазнаўчай тэрміналогіі”

(1924), “Слоўнік граматычна-лінгвістычнай тэрміналогіі” (1927), “Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі” (1929).

Асноўнымі падыходамі да распрацоўкі нацыянальнай тэрміналогіі ў вызначаных слоўніках сталі стварэнне тэрмінаадзінкі: з уласнабеларускамоўных кампанентаў: напрыклад, *множнік*, *сказоўнік*, *выклічча*; на базе ўласнабеларускай утваральнай асновы + іншамоўны фармант (афікс): напрыклад, *суадносінны* (іншамоўная прыстаўка *су-* + *адносінны*), *паказчык* (*паказ* + рускамоўны суфікс *-чык-*), *дэзстасункі* (іншамоўная прыстаўка *дэз-* + *стасункі*); на базе іншамоўнага слова + беларускамоўны афікс: напрыклад, *інвентарны*, *працоўны*, *вульгарны*, *кампанавачы*.

У слоўніках “Геалогія, мінералогія, крышталаграфія” (1924), “Ваенная тэрміналогія” (1927), “Слоўнік фізічнай тэрміналогіі” (1929) і “Слоўнік бухгалтарскай тэрміналогіі” (1928) можна адзначыць іншы падыход, пры якім аўтарамі адзначаецца інтэрнацыянальны характар адабраных імі тэрмінаў. Так, напрыклад, складальнікі фізічнай тэрміналогіі акрамя карыстання багаццем народнай мовы паклалі ў аснову сваёй працы прынцып набліжэння спецыяльнай лексікі да міжнароднай тэрміналагічнай сістэмы. Такая ж арыентацыя ў стварэнні тэрмінаў адзначаецца і аўтарамі слоўніка “Геалогія, мінералогія, крышталаграфія” (1924), напрыклад, *асфальт*, *дыяспар*, *дэфляцыя*. Ваенна-тэрміналагічная камісія ў прадмове да слоўніка вызначае наступныя прынцыпы стварэння тэрміналогіі: 1) “даць максімум тэрмінаў, якія ўкараняюцца ў арміі ў сувязі з насычэннем яе новай тэхнікай, матарызацыяй і механізацыяй”; [18, с. 3] 2) “даць такія слоўнікі, які былі бы пазбаўлены архаізмаў, палёнізмаў, што імкнуліся ўкараняць у армію нацдэмы, выходзячы з клясавых буржуазна-рэстаўратарскіх тэндэнцый” [18, с. 3]. Так, з прадмовы дадзенага слоўніка вынікае, што і ваенная тэрміналагічная сістэма ў большасці сваёй мела інтэрнацыянальны характар. У даведніку прадстаўлены адзінкі, якія маюць міжнародны характар, перададзеныя з улікам беларускай фанетыкі: *ізалятэр*, *турбіна*, *матэр’ял*.

Аўтары “Слоўніка бухгалтарскай тэрміналогіі” (1927) вызначылі для сябе асноўным прынцыпам запазычванне інтэрнацыянальных тэрміналагічных адзінак: “пераважная частка слоў у гэтай тэрміналогіі – інтэрнацыянальная, бо большасць іх настолькі пашырана цяпер сярод рахункаводаў і ў канцэлярыях, што няма канечнае патрэбы перакладаць іх па-беларуску або ствараць неалагізмы” [19, с.5]. Напрыклад, інтэрнацыянальныя адзінкі, прадстаўленыя ў дадзеным слоўніку: *мільён*, *мільярд*, *сума*, *працэнт*, *крызіс* і г.д.

Спецыфікай “Слоўніка педагагічнай тэрміналогіі” (1930) з’яўляецца яго сінкрэтычны характар з прыцягненнем значнай часткі ўкраінскай тэрміналогіі, на што звяртаецца ўвага самімі складальнікамі. Асноўным матэрыялам пабудовы дадзенага даведніка з’яўляліся тэрміны, выпрацаваныя і вызначаныя ў іншых галінах навукі: фізіялогіі чалавека, біялогіі, рэфлексікалогіі, логіцы, псіхалогіі, філасофіі, сацыялогіі і г.д.: напрыклад, *абстрагаванне*, *маляўнічасць*, *размяркоўваць*.

Такім чынам, у слоўніках серыі “Беларускай навуковай тэрміналогіі” (1922–1930) можна адзначыць розныя падыходы да арганізацыі тэрміналагічнай сістэмы пэўнай галіны навукі. Асноўным з іх стала выкарыстанне багацця роднай мовы.

Паколькі рэалізацыя пурыстычнай тэндэнцыі ў поўнай ступені не магла быць здзейснена на практыцы, то аўтары “Беларускай навуковай тэрміналогіі” (1922–1930) звярталіся да іншых сродкаў фарміравання тэрмінасістэм: стварэнне неалагізмаў, перадача інтэрнацыянальных тэрмінаў сродкамі беларускай мовы, частковая перадача інтэрнацыянальных тэрмінаў сродкамі беларускай мовы, выкарыстанне запазычанай лексікі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія: Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л. А. Антанюк. – Мн., 1987.
2. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 19. Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі. – Мінск, 1928.
3. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 20. – Анатамічная тэрміналогія. *Nomina Anatomica Alboruthenica. Neurologia Organa Sensuum Integumentum Commune Regiones Corporis Humani* – Мінск, 1929.
4. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 18. Слоўнік хімічнай тэрміналогіі. – Мінск, 1927.
5. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 10. Тэрміналогія грамадазнаўства. – Мінск, 1927.
6. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 14. Слоўнік матэматычнай тэрміналогіі. – Мінск, 1927.
7. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 15. Слоўнік граматычна-лінгвістычнай тэрміналогіі. – Мінск, 1927.
8. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 2. Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва. – Мінск., 1923.
9. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 4. Батаніка агульная і спецыяльная. – Мінск., 1924.
10. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 19. Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі. – Мн., 1928, 1929.
11. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 8. Слоўнік лясных тэрмінаў. – Мінск, 1926.
12. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 9. Анатамічная тэрміналогія (*Nomina Anatomica Alboruthenica*). Агульныя назвы. Касцяведанне. Вязаведанне. – Мінск, 1926.
13. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 10. Тэрміналогія права. – Мінск, 1926.
14. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 21. Слоўнік фізічнай тэрміналогіі – Мінск, 1929.
15. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 22. Слоўнік педагагічнай тэрміналогіі. – Мінск, 1929.
16. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 23. Слоўнік тэрміналогіі агульнай раслінагадоўлі. – Мінск, 1930.
17. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 24. Тэхнічная тэрміналогія. – Мінск, 1932.
18. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 25. Ваенны руска-беларускі слоўнік. – Мінск, 1933.
19. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 17.: Слоўнік бухгалтарскай тэрміналогіі. – Мінск, 1927.
20. Красней, В.П. Беларуская тэрміналогія / В.П. Красней. – Мн., 2011. – С. 78.
21. Любецкая, К.П. Лексічныя змены ў беларускай медыцынскай тэрміналогіі XX ст./К.П. Любецкая // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. – Вып. 5. – С. 105.
22. Плотнікаў, Б.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б.А. Плотнікаў, Л.А. Антанюк. – Мінск, 2003.